

HALINA PAWŁOWSKA
Warszawa

WPLYW ZASOBÓW SIŁY ROBOCZEJ NA WYNIKI DZIAŁALNOŚCI ROLNICZYCH SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH

Zasoby siły roboczej kształtują się różnie w różnych grupach spółdzielni, w zależności od położenia terytorialnego i warunków organizacyjno-gospodarczych. Powiązania pomiędzy ilością siły roboczej a położeniem terytorialnym spółdzielni prowadzą się w zasadzie do różnic o charakterze ekonomicznym oraz demograficznym pomiędzy poszczególnymi rejonami i nie będą przedmiotem tych rozważań. Omówiony tu będzie natomiast związek pomiędzy rozmiarami zasobów siły roboczej a warunkami organizacyjno-gospodarczymi i wynikami działalności produkcyjnej. W rozważaniach nie będzie uwzględniona w zasadzie gospodarka przyzagrodowa oraz gospodarstwa przydomowe członków spółdzielni, z uwagi na brak odpowiednich danych źródłowych.

Wspomniane zagadnienia omówione będą na podstawie liczb opracowanych przez Departament Statystyki Rolnictwa i Leśnictwa Głównego Urzędu Statystycznego. Liczby te charakteryzują z jednej strony wielkości przeciętne, z drugiej zaś ilustrują różnicowanie spółdzielni zatarte przy wskaźnikach średnich. Informacje źródłowe dotyczą spółdzielni dzielących dochód w roku 1958 oraz w latach 1962 i 1963.

Przeglądając informacje źródłowe widzimy wyraźny związek pomiędzy rozmiarami zasobów siły roboczej a wynikami działalności gospodarczej spółdzielni. W miarę zwiększania się zasobów siły roboczej spółdzielnie dysponują dodatkową liczbą pracujących, których wykorzystują intensyfikując produkcję rolniczą oraz rozwijając działalność pozarolniczą, przemysłową i usługową.

Mówiąc o stosunkowych zmianach zasobów siły roboczej w spółdzielniach, należy pamiętać o współistniejących zmianach w ogólnej powierzchni, a mianowicie w miarę zwiększania się ilości siły roboczej maleje ogólna powierzchnia spółdzielni. Dla ilustracji podamy, że w 1962 roku spółdzielnie o liczbie pracujących do 15 osób na 100 ha użytków rolnych gospodarowały przeciętnie na powierzchni 219,9 ha, o liczbie 25—40 osób na powierzchni 142,0 ha, zaś o liczbie 60 osób i więcej na powierzchni 46,7 ha.

Intensyfikacja produkcji przebiega w sposób różny w różnych grupach spółdzielni w zależności m. in. od wielkości obszaru i zasobów siły roboczej. W spółdzielniach o większym obszarze, podobnie jak w PGR, intensyfikację produkcji przeprowadza się na ogół przy możliwie dużych oszczędnościach pracy żywej, natomiast w oparciu o mechaniczną siłę pociągową i materialne środki produkcji. W tym przypadku rośnie — w miarę intensyfikacji produkcji — wydajność pracy 1 zatrudnionego. W spółdzielniach o niewielkiej powierzchni ogólnej i dużych zasobach siły roboczej intensyfikacja produkcji odbywa się jeszcze głównie drogą zwiększania nakładów pracy żywej na jednostkę powierzchni. W tym przypadku może spadać wydajność pracy 1 zatrudnionego.

Ogólnie można stwierdzić, że w miarę zwiększania się nakładów pracy żywej na jednostkę powierzchni rozwija się produkcja zwierzęca oraz warzywnicza, natomiast w mniejszym stopniu produkcja polowa. Świadczą o tym zmiany zachodzące w stosunkowej liczbie zwierząt gospodarskich, produkcji żywca i mleka, w strukturze zasiewów oraz w wysokości plonów.

Niektóre z tych informacji podajemy w tabeli 1 z uwzględnieniem grup spółdzielni o różnych zasobach siły roboczej na przykładzie spółdzielni dzielących dochód w 1962 roku. W tabeli tej podana jest również liczba rodzin zrzeszonych przeciętnie w 1 spółdzielni ogółem oraz w grupach spółdzielni o różnej ilości siły roboczej na jednostkę powierzchni. Przeglądając te informacje widzimy, że nie ma zależności wprost proporcjonalnej pomiędzy liczbą zrzeszonych rodzin w 1 spółdzielni a liczbą pracujących na jednostkę powierzchni. Tłumaczy się to równoległymi zmianami w wielkości powierzchni ogólnej spółdzielni, zachodzącymi w miarę wzrostu liczby pracujących na 100 ha użytków rolnych.

Tabela 1

Powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w spółdzielniach o różnej liczbie pracujących

Wyszczególnienie	Spółdzielnie ogółem	W tym o liczbie pracujących na 100 ha zespołowych użytków rolnych		
		poniżej 15	25—40	60 i więcej
Spółdzielnie w odsetkach	100,0	20,0	25,6	4,8
Ogólna powierzchnia 1 spółdzielni w ha	161,4	219,9	142,0	46,7
Rodziny zrzeszone w 1 spółdzielni	15,0	14,0	16,6	12,0
Zespołowe użytki rolne na 1 rodzinę zrzeszoną, w ha	9,3	13,8	7,3	2,5
Struktura zasiewów:				
zbożowe	50,5	49,8	50,3	51,5
strączkowe na ziarno ^a	5,2	5,3	4,9	1,8
ziemniaki	8,6	7,8	8,7	10,6
przemysłowe	12,4	10,9	14,0	11,2
pastewne ^b	16,7	16,8	17,2	15,9
warzywa	0,5	0,3	0,4	3,3
Zwierzęta gospodarskie w szt. na 100 ha użytków rolnych ^c				
bydło	41,4	33,9	49,8	71,1
w tym krowy	24,6	18,8	29,2	45,4
trzoda chlewna	59,6	42,2	76,1	76,2
w tym własność zespołowa:				
bydło	23,1	17,7	30,1	33,4
w tym krowy	10,7	7,6	13,1	16,5
trzoda chlewna	22,9	12,8	34,7	29,4
Zwierzęta przyzagrodowe w przeliczeniu na 1 rodzinę zrzeszoną				
bydło	1,9	2,4	1,7	1,2
w tym krowy	1,4	1,7	1,3	0,9
trzoda chlewna	3,7	4,3	3,5	1,4

^a Jadalne i pastewne.

^b Łącznie z kukurydzą.

^c Powierzchnia zespołowych użytków rolnych i działek przyzagrodowych.

Z liczb ujętych w tabeli 1 wynika, że w grupie spółdzielni o największych zasobach siły roboczej — w porównaniu ze spółdzielniami o małych zasobach — jest około dwa razy większa obsada bydła, krów i trzody chlewnej w gospodarce zespołowej na 100 ha użytków rolnych. W związku z tym wzrasta ponad dwukrotnie w tych spółdzielniach produkcja żywca i mleka w gospodarce zespołowej. W spółdzielniach o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha użytków rolnych produkcja żywca wynosiła 23 kg, a mleka 147 l na 1 ha zespołowych użytków rolnych, podczas gdy w grupie spółdzielni o liczbie pracujących powyżej 60 osób produkcja żywca kształtowała się na poziomie 54 kg, zaś mleka 352 l.

Wzrasta również w miarę zwiększania się zasobów siły roboczej wydajność mleka od 1 krowy w gospodarstwie zespołowym. W spółdzielniach o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha użytków rolnych wydajność mleka od 1 krowy wynosiła 2180 l, zaś w spółdzielniach o liczbie pracujących powyżej 60 osób 2400 l.

Równoległe ze zwiększeniem się rozmiarów zespołowej hodowli zwierząt gospodarskich w miarę wzrostu liczby pracujących obserwujemy spadek liczby zwierząt stanowiących własność członków spółdzielni. W grupie spółdzielni o dużej ilości siły roboczej jest, w porównaniu ze spółdzielniami o niewielkiej ilości, od dwóch do przeszło trzech razy mniejsza liczba zwierząt gospodarskich na działkach przyzagrodowych. I tak, w grupie spółdzielni o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha użytków rolnych przypada w gospodarstwie przyzagrodowym na 1 rodzinę zrzeszoną przeciętnie 2,4 sztuki bydła, w tym 1,7 krów oraz 4,3 sztuki trzody chlewnej, natomiast w spółdzielniach o liczbie pracujących 60 i więcej osób przypada 1,2 sztuki bydła, w tym 0,9 krów oraz 1,4 sztuki trzody chlewnej. Fakt ten świadczyłby o wzrastającym, w miarę zwiększania się liczby pracujących, zainteresowaniu spółdzielców gospodarstwem zespołowym.

Stosunkowo mniejsze zmiany zachodzą w miarę wzrostu liczby pracujących w zakresie produkcji roślinnej. Większa różnica w strukturze zasiewów występuje jedynie w przypadku warzyw. Obserwujemy również pewne zwiększenie się plonów, w miarę wzrostu zasobów siły roboczej. W grupie spółdzielni o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha użytków rolnych plony 4 zbóż wynosiły 17,8 q/ha, ziemniaków 120 q/ha, zaś w spółdzielniach o liczbie pracujących powyżej 60 osób — 20,1 q/ha 4 zbóż oraz 133 q/ha ziemniaków.

Można by się zastanowić, czy omawiane zmiany w produkcji zwierzęcej i roślinnej spowodowane są tylko zmianami zachodzącymi w zasobach siły roboczej. Prawdopodobnie są one uwarunkowane jeszcze równoległymi zmianami innych czynników, jak np. przeciętnej powierzchni 1 spółdzielni i długością okresu gospodarowania.

Na podstawie posiadanego materiału trudno jest jednakże określić w jakim stopniu każdy z wymienionych czynników wpływa na kształtowanie się podawanych informacji.

Spółdzielnie o dużej liczbie pracujących na 100 ha, a jednocześnie o małym obszarze, nawet przy intensyfikacji produkcji rolniczej nie zawsze są w stanie zapewnić pracę spółdzielcom w ciągu całego roku. Rzutuje to oczywiście na wysokość dochodów realizowanych przez 1 pracującego, czy też przez 1 rodzinę zrzeszoną. W takich przypadkach spółdzielnie rozwijają produkcję pozarolniczą (w zakładach ubocznych) oraz zwiększają ilość usług świadczonych m. in. traktorami na zewnątrz spółdzielni.

Przeglądając informacje dotyczące produkcji pozarolniczej w spółdzielniach, należy pamiętać, że nie ma ona w skali krajowej większego znaczenia. W roku 1963 udział zakładów pomocniczych w ogólnej produkcji towarowej wynosił 16,2%, podczas gdy produkcji polowej 57,7%, produkcji zwierzęcej 22,2% oraz produkcji ogrodniczo-warzywniczej 3,9%. Dla rozwoju gospodarstwa rolnego w konkretnej spółdzielni nie bez znaczenia jest jednak kierunek działalności zakładów pomocniczych.

Celem zorientowania się w zagadnieniu przejrzano 37 sprawozdań ze stanu organizacyjno-gospodarczego za 1962 rok tych spółdzielni, w których liczba pracujących wynosiła 60 i więcej osób na 100 ha użytków rolnych. Wybrane spółdzielnie położone są na terenie województwa: kieleckiego, krakowskiego i rzeszowskiego. Powierzchnia ogólna w grupie tych spółdzielni kształtowała się w granicach od około 20 do około 75 ha w przeliczeniu na 1 spółdzielnię. Tylko jedna spółdzielnia gospodarowała na powierzchni powyżej 100 ha.

Tabela 2

**Urządzenia zakładów pomocniczych oraz produkcja towarowa w spółdzielniach
o różnej liczbie pracujących w 1962 roku ^a**

Wyszczególnienie	Spół- dzielnie ogółem	W tym o liczbie pracują- cych na 100 ha zespoło- wych użytków rolnych		
		poniżej 15	25—40	60 i więcej
Urządzenia zakładów pomocniczych w odsetkach ogólnej wartości trwałych środków produkcji	1,8	1,1	2,1	4,5
Produkcja towarowa w zł na 1 ha użytków rolnych				
ogółem	4 691	3 252	6 154	20 087
polowo-łąkowa	2 756	1 996	3 620	3 562
ogrodniczo-sadownicza	166	103	187	1 672
zwierzęca	969	654	1 296	5 343
w zakładach pomocniczych	800	499	1 051	9 510

^a Tylko gospodarka zespołowa.

W wybranych spółdzielniach funkcjonowały w 1962 roku następujące zakłady uboczne:

1 przetwórnia owocowo-warzywna,	1 kamieniołom,
1 wytwórnia opakowań,	2 przedsiębiorstwa transportu samochodowego,
3 cegielnie,	3 wytwórnie galanterii drzewnej,
3 dachówkarnie,	1 wytwórnia wód gazowych,
2 młyny,	1 wytwórnia lepów,
2 tartaki,	1 pracownia malarsko-dekoracyjna.
1 warsztat przędzalniczy,	

Z podanych wyżej informacji wynika, że produkcja zakładów ubocznych spółdzielni nie zawsze związana jest z gospodarką rolniczą.

Podobne tendencje, jak w przypadku pokazanej powyżej produkcji zakładów ubocznych, występują w zakresie liczb dotyczących usług świadczonych traktorami na zewnątrz spółdzielni. Im więcej pracujących przypada na jednostkę powierzchni, tym większy jest udział prac traktorowych wykonanych poza spółdzielniami w pracach traktorowych ogółem. W grupie spółdzielni o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha udział prac wykonywanych poza spółdzielniami w pracach traktorowych ogółem kształtował się na poziomie 7,5%, zaś w grupie o liczbie pracujących powyżej 60 osób na poziomie 33,6%.

Spółdzielcy wykonując prace traktorami wykonują je również w dziedzinach nie związanych z rolnictwem. Świadczy o tym spadek udziału prac rolnych w pracach traktorowych ogółem, występujący w miarę zwiększania się rozmiarów prac wykonywanych traktorami poza gospodarstwem zespołowym.

W wyniku rozwoju produkcji rolniczej oraz pozarolniczej zwiększają się, w miarę wzrostu zasobów siły roboczej, efekty ekonomiczno-finansowe, jak np. wpływy pieniężne i dochód ogólny w przeliczeniu na 1 ha zespołowych użytków rolnych. Trudno jest stwierdzić jednakże w jakim stopniu na kształtowanie się tych informacji wpływa intensyfikacja produkcji rolniczej, a w jakim produkcji pozarolniczej.

Stosunkowe zmiany niektórych efektów ekonomiczno-finansowych, zachodzące w miarę wzrostu zasobów siły roboczej, ilustrują liczby zestawione w tabeli 3. Przeglądając te liczby należy pamiętać, że zmiany w zakresie wpływów pieniężnych, dochodu ogólnego i akumulacji własnej uwarunkowane są nie tylko ilością

siły roboczej w spółdzielni. Równoległe ze zwiększaniem się zasobów siły roboczej wzrastają bowiem wydatki pieniężne spółdzielni na produkcję. Spółdzielnie o liczbie pracujących do 15 osób na 100 ha użytków rolnych mają około 3000 zł wydatków pieniężnych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych, zaś spółdzielnie o liczbie pracujących powyżej 60 osób około 17 500 zł, czyli przeszło 5 razy więcej.

Fakt stosunkowego wzrostu dochodów występujący w miarę wzrostu zasobów siły roboczej nie oznacza jeszcze jednoczesnego zwiększania się opłacalności oraz efektywności nakładów. Zagadnienie to wymaga jednakże oddzielnego opracowania.

Tabela 3

Dochód oraz akumulacja własna w spółdzielniach o różnej liczbie pracujących w latach 1958—1962^a

Wyszczególnienie	Rok	Spółdzielnie ogółem	W tym o liczbie pracujących na 100 ha zespołowych użytków rolnych		
			poniżej 15	25—40	60 i więcej
Spółdzielnie w odsetkach	1958	100,0	2,4	37,0	19,9
	1962	100,0	20,0	25,6	4,8
Wpływy pieniężne					
w zł na 1 ha użytków rolnych	1962	6 419	4 641	7 342	25 883
Dochód ogólny w zł	1958	2 193	899	2 423	3 700
na 1 ha użytków rolnych	1962	2 625	1 551	3 607	8 474
Akumulacja własna	1958	1 633	592	1 757	2 717
w zł na 1 ha użytków rolnych	1962	2 171	1 698	3 589	9 319

^a Tylko gospodarka zespołowa.

Z liczb podanych w tabeli 3 wynika, że średni poziom dochodu ogólnego oraz akumulacji własnej na 1 ha zespołowych użytków rolnych jest wyższy w 1962 roku w porównaniu z rokiem 1958. Większe są też różnice pomiędzy grupami spółdzielni o różnej liczbie pracujących. Świadczy to o znacznych postępach w intensyfikacji produkcji.

Z informacji zamieszczonych w tabeli 3 wynika ponadto, że w miarę zwiększania się ilości siły roboczej i równoległego wzrostu dochodu zwiększa się również akumulacja własna spółdzielni. W grupie spółdzielni o największych zasobach siły roboczej i dochodzie ogólnym 8 474 zł na 1 ha użytków rolnych udział środków własnych w nakładach inwestycyjnych ogółem kształtuje się na poziomie 40,9%, podczas gdy w spółdzielniach o najmniejszych zasobach siły roboczej i dochodzie ogólnym 1 551 zł za 1 ha użytków rolnych na poziomie 28,6%.

Nagromadzone środki własne przeznaczają spółdzielcy głównie na rozbudowę trwałych środków produkcji. W spółdzielniach o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha użytków rolnych przypada 6 645 zł wartości trwałych środków produkcji na 1 ha użytków rolnych, natomiast w spółdzielniach o liczbie pracujących 60 i więcej osób — 34 885 zł.

W miarę wzrostu ilości siły roboczej i równoległego zmniejszania się przeciętnego obszaru spółdzielni zwiększa się wyraźnie w ogólnej wartości trwałych środków produkcji udział budowli i urządzeń wodnomelioracyjnych (od 51,4% do 69,2%) oraz urządzeń zakładów pomocniczych (od 1,1% do 4,5%)¹.

¹ Przy przeglądaniu informacji podanych powyżej w zakresie wartości trwałych środków produkcji pamiętać należy, że trwałe środki podawane są w sprawozdawczości spółdzielni w cenach bieżących roku wpisu do księgi inwentarzowej. W związku z tym być może niedokładnie zostały zachowane proporcje pomiędzy wartością trwałych środków produkcji w różnych grupach spółdzielni.

Postępująca w miarę wzrostu zasobów siły roboczej, przy jednoczesnym zmniejszeniu się przeciętnego obszaru spółdzielni, intensyfikacja produkcji związana jest z malejącym wykorzystaniem środków trwałych produkcji oraz ze spadkiem wydajności pracy.

Spółdzielnie o dużej liczbie pracujących gospodarują, jak już zaznaczono, z reguły na niewielkich obszarach. W spółdzielniach o niewielkiej przeciętnej powierzchni jest często za duże wyposażenie w trwałe środki produkcji w stosunku do obszaru, przy stosunkowo wysokim udziale budynków i budowli. Na przykład w spółdzielniach o powierzchni ogólnej do 50 ha przypada 22 112 zł wartości trwałych środków produkcji na 1 ha użytków rolnych, podczas gdy w spółdzielniach o powierzchni ogólnej ponad 500 ha tylko 9 705 zł.

Pewną orientację o wykorzystaniu budynków gospodarczych w spółdzielniach o dużym przeciętnym obszarze dają liczby mówiące o wykorzystaniu pomieszczeń dla zwierząt gospodarskich. W spółdzielniach o powierzchni do 50 ha procentowy stosunek liczby odpowiednich zespołów zwierząt gospodarskich do liczby stanowisk w pomieszczeniach kształtuje się w przypadku obór na poziomie 23,2%, chlewni 34,2% oraz owczarni 24,9%. W spółdzielniach zaś o powierzchni powyżej 500 ha wskaźnik ten kształtuje się w przypadku obór na poziomie 83,5%, chlewni na poziomie 73,0% i owczarni na poziomie 74,9%. Pamiętać należy jednakże, że w zespołowych pomieszczeniach są również zwierzęta gospodarskie członków spółdzielni. Przy uwzględnieniu tego faktu podane wskaźniki z zakresu wykorzystania zespołowych pomieszczeń dla zwierząt gospodarskich kształtowałyby się na wyższym poziomie.

Jak już zaznaczono, większej ilości siły roboczej towarzyszą większe nakłady pracy na 1 ha użytków rolnych, natomiast zmniejsza się przeciętna wydajność 1 pracującego. W spółdzielniach o liczbie pracujących poniżej 15 osób na 100 ha przypada 13 511 zł dochodu ogólnego oraz 11 445 zł dochodu podzielnego na 1 pracującego, natomiast w spółdzielniach o liczbie pracujących powyżej 60 osób przypada 5 661 zł dochodu ogólnego oraz 4 614 zł dochodu podzielnego, tj. przeszło dwa razy mniej. Przyczyną tego jest malejący w miarę wzrostu zasobów siły roboczej stopień zatrudnienia 1 pracującego.

Reasumując powyższe dane można stwierdzić, że spółdzielnie o największych zasobach siły roboczej rozwijają głównie produkcję warzywniczą i hodowlaną oraz w celu zapewnienia pełnego zatrudnienia w ciągu roku również produkcję pozarolniczą. Spółdzielnie te osiągają w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych najwyższe dochody i akumulację własną. Intensyfikacja produkcji w tych spółdzielniach, osiągnięta m. in. poprzez zwiększanie nakładów pracy, związana jest podobnie jak i w gospodarstwach indywidualnych ze zmniejszoną wydajnością na 1 pracującego oraz z niepełnym wykorzystaniem trwałych środków produkcji.

W ostatnich latach jednakże obserwujemy już pewne zwiększanie się przeciętnego obszaru 1 spółdzielni, związane m. in. ze wzrostem udziału gruntów PFZ w ogólnej powierzchni. Dla przykładu podamy, że w końcu 1953 roku ogólna powierzchnia gruntów 1 spółdzielni wynosiła 131,3 ha, przy udziale gruntów PFZ 41,3%. Pod koniec 1963 roku natomiast przeciętna powierzchnia 1 spółdzielni wynosiła 167,1 ha, przy udziale gruntów PFZ 51,6%.

W okresie 1958—1963 zmniejszyła się nieco przeciętna liczba pracujących w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych, natomiast zwiększyła się przeciętna wydajność 1 pracującego. Zmniejszenie się stosunkowych zasobów siły roboczej wiąże się z pewnym wzrostem liczby traktorów. W 1958 roku na 100 ha użytków rolnych przypadało średnio 0,85 traktora przeliczeniowego, natomiast w 1963 roku 1,82, przy czym na 1 traktor przeliczeniowy przypadało średnio 1000 godzin pracy w roku.

Tendencje w zakresie ilości siły roboczej na jednostkę powierzchni rozwijały się, jak już zaznaczono, w odwrotnym kierunku. W 1958 roku przypadało przeciętnie na 100 ha użytków rolnych 22,8 pracujących, zaś w 1963 roku 21,0, podczas gdy w PGR wskaźnik ten kształtował się na poziomie około 13 osób na 100 ha użytków rolnych.